
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 1, 2011 (год. XX), ISSN 0861–7902

Caroline Reuffle
Frank & Timme Verlag
Belegexemplar

ОЧЕРЦИ ЗА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ИЛИ ЗА ПОТРЕБИТЕЛСКОТО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ИСТОРИОГРАФИЯТА

GESCHICHTE (GE-)BRAUCHEN. Literatur und Geschichtskultur im Staatssozialismus: Jugoslawien und Bulgarien. Hrsg. von Angela Richter und Barbara Beyer.

Frank & Timme Verlag für wissenschaftliche Literatur, Berlin, 2006. ISBN: 978–3–86596–042–9

Буквалният превод на заглавието на тази книга е „(Из-)ползване на историята. Литература и историческа култура в държавния социализъм: Югославия и България“. Самата формулировка на заглавието налага внимателен и бавен прочит. Наистина, в немския език синоптичното записване на производни означения е добило гражданственост и не звучи така парадоксално, както когато възпроизведем този словообразователен модел на български език. Но и на немски това полу-назоваване на представката навежда на мисълта, че в природата чисти форми няма, че всяко твърдение си има съответни модификации и че зад стилистично неутралния изказ винаги надзърга и по някоя нестандартна, недогматична и/или иронична теза. В случая става дума за един принципен въпрос, с който философите на историята се занимават от векове – за ползата от историческата памет, за способността на човека и човечеството да се поучи от допусканите грешки. И понеже представяният тук сборник е

създаден в контекста на немската култура, нека припомним като ключови фигури измежду много други Шилеровия въпрос „Що е и с каква цел изучаваме обща история?“⁴¹ или размислите на Ницше „За ползата и недостатъците на историята за живота“⁴². Най-късно през 70-те години на ХХ век най-оригиналният и известен историк на следвоенна Германия, Райнхард Козелек, ще установи, че античната сентенция „*Historia magistra vitae*“ не е валидна в модерния свят, а „семантиката на историческите времена“ е нееднозначна и разкрива едновременно „смисъла и безсмислието на историята“⁴³.

На този културен фон следва да се разглежда сборникът с материали от международния симпозиум на партниращи си университети от Дармшат, Загреб, Лайпциг, Любляна, Нови сад, Пловдив, Сараево и Скопие. С любезната подкрепа на фондация Фолксваген-Щифтунг в германския университет Вюрцбург са обединили изследванията си върху вече отминалия реално социалистически период в историята на Източна (и Западна) Европа близо трийсет филолози, историци и културоведи. Публикацията им цели една равностепенна на прага на новата обществена формация, наречена „обединена Европа“.

Тази постановка на изследванията задава общата идейна рамка и една гледна точка, определена от двоякото тълкуване на края. От една страна, това е „реално-социалистическият край на една концепция за обществото, дефинирала се като основополагащ епохален прелом и отстоявала като свое категорично постижение окончателната си победа над историята“. От друга страна, това е „краят на конфронтацията между Изтока и Запада“, при която „самоопределението на всяка от страните неминуемо минаваше през отграничаването спрямо другата“ (с. 11). Затова този край се третира и като ново начало – това на „единството в многообразието“ на мултикултурната, съвременна Европа. Пред този нов геополитически облик на континента авторите в сборника правят рекапитулация, ориентирана към кардиналния въпрос на новата ера: Колко история е нужна на бъдещето?

Композицията на сборника се определя от четири нееднакви по обем глави. На обединяващата идея е подчинен и съставът на отделните части на книгата – противно на очакваното подреждане на студиите по геополитическия критерий – т.е., следвайки национални респ. държавни макро-признаци, главите са оформени според ключовите моменти на историографския и/или дискурсивния анализ. Така югоизточноевропейският регион става обзрим във всеки един от разглежданите ас-

пекти, за да може от сходствата и различията между южнославянските държави да се изведе и една обща перспектива за бъдещето. От общо двайсет и деветте статии в този сборник пет са от български автори, а други две третират българската действителност и са написани от две източногермански славистки, познаващи много добре нашите език и култура.

Под надслов *Литература и общество* в първата глава са поместени панорамни очерци върху литературата и естетиката в южнославянските страни през периода от края на Втората световна война до края на студената война в Европа. В статията *Поетика и политика. История и литература между „соцреализъм“ и „реалсоциализъм“* българският литературовед и политик Яни Милчаков (Шумен / София) проследява историята на историческите компромиси на интелигенцията по отношение на т.н. народна власт, цитира редица изтъкнати философи на историята от балканските държави, за да констатира неизбежното обезличаване и на националния, и на историческия момент, породено от общия принцип на тоталитаризма: „Не забелязваме ли, как постепенно ни се губи конкретната представа за коя литература и в кой режим или, казано евфемистично, за кой модел социализъм става дума? На български или на сръбски се заговаря за „ятагани“ и „византийска отрова“ в края на ХХ век? [...] Държавният социализъм [...] внуши на твърде много хора фанатичното желание: в епохата на глобалните цифрови технологии истински да се вживеят в историческата роля на хайдути, войводи, комити, спахии, сараевски терористи, четници, партизани, балисти и легионери.“ (с. 31) Богатият корпус от цитирани факти и документи е обосновал достатъчно добре тази тези, но качеството на изложението би спечелило, ако авторът беше припомнил и психоаналитичните (Карл Г. Юнг) респ. критико-теоретични (Франкфуртската школа) основания на своята интерпретация – с такива препратки тезата му за по принцип национал-социалистическия характер на разглеждания режим на „държавен капитализъм“ щеше да спечели онази архетипична всеобхватност, която – струва ми се – цели да ѝ придаде авторът.

От социалистическия реализъм до социалистическия естетицизъм: Странното развитие на социалистическата идеология на югославските комунисти проследява Предраг Маркович (Белград). Илюстрацията на словесното изложение със снимки за контаминацията между „марксизъм и сексуална революция“ подкрепя убедително тезата за използването на всяка естетическа платформа за укрепване на режима.

На спецификата на *Социалистическата общественост в променящата се политически контекст* е посветена и статията на Ивайло Знеполски (София). Токвил, Фуко и Хабермас формират теоретичната платформа за точни наблюдения над естетическите трансформации в постсоциалистическия период: „във времето преди промените⁴ „литературната общественост“ излъчваше скрито послание – и неговият автор се опасяваше колкото че ще бъде, толкова и че няма да бъде разбран.“ (с. 56) В новата реалност на 90-те години, когато интелигенцията е увлечена във водовъртежа на политическото преустройство на обществото, езикът на политиката обезкървява художественото слово. За в бъдеще Знеполски препоръчва формирането на професионална политическа класа, за да се освободи литературното поле за „автентична автономия“.

„*Установени наративи*“ и *тяхното разпространение* е главното на втората глава от книгата, в която става дума най-вече за монументално изкуство. Ролф Вьорсдърфер (Дармщат) разглежда „*Колоси от бронз и камък*“ – исторически образи на първата и втората Югославии, за да се присъедини към апела на гьотингския славист Райнхард Лауер и политолога Юрген Кока „изследователите на национализма да боравят с митовете не митично, а научно-просветителски“ (с. 73).

История и власт. Комунистическата политика на историята в България (1944–1948) е темата на Клаудиа Вебер (Лайпциг). Преводачка на художествена литература и сподвижничка на българо-немските културни взаимоотношения с дългогодишен опит, авторката критикува българската историческа наука след промените, че все още интерпретира историята по консервативния, характерен за епохата на студената война начин – да се акцентува върху следвоенните години, а да се забравят онези по-ранни тенденции в българското общество, улеснили изграждането на следвоенната тоталитарна политика. Това са според авторката най-вече идеологемите на славянското братство и на българската слава, мечтата на Левски и антифашистката съпротива. Но фактът, че още на 3 март 1990 г. денят на Освобождението е възстановен като национален празник, според Вебер е ясен сигнал за устойчивостта на националната идентичност спрямо идеологията на комунистическия интернационал.

Статията *Официалният наратив се натъква на локални практики. Памет и паметници за войната в Югославия на Хайке Карге* (Флоренция / Виена) представя двете синтагми на официозната (т.е. на

комунистическата партия) трактовка на Втората световна война като „отечествено-освободителна“: тази на „братство и единство“ и тази на „външните врагове и вътрешните „предатели““. Така традиционната историография игнорира дискурса на гражданската война, но той е преживял тази дискредитация в локалните символични репрезентации на войната и смъртта, в партизанския марш, посещение на сираците от войната и оформянето на гробовете, щедро спонсорирани от частни лица и посветени на загиналите хора, а не на идеологически предписаната памет. Така локалните практики по-скоро подриват, отколкото поддържат официозната реторика на колективната памет. С „*Тито*“ – *символ и култ. Семиотика на идентичността в Югославия* Татяна Петцер (Берлин / Хале) набелязва историята на знаковите трансформации като югославска метафизика. „Пътеводител – инсценировки – монументализиране – анатомия“ са фазите на величие и падение на една митична фигура на властта, чиято обединяваща роля на национален мит все повече чезне под напора на войнстващите стремежи към политическа автономия в постсоциалистическа Югославия.

Мила Минева (София) е използвала сп. „Лада“ като албум за документи от 50-те и 60-те години, за да разкрие *Социалистическия начин на живот. Разказ и картини*. Дискурсивният анализ води до заключението, че „като фиксирана в словото социалистическата идеология не е успяла да излъчи свои собствени визуализации на „новия делник“.“ (с. 142) Зад гърба на идеологията образното мислене на потребителя е съхранило (предимно негативни) кадри от дефицитите в качеството на живот през реалния социализъм.

Третата, най-обширна глава в сборника, е озаглавена *История в литературата – литература в историята*. Тук са поместени сравнително голям брой конкретни интерпретации. Една група статии е посветена на критика на литературния канон и литературната история. Санджин Кодрич (Сараево), Сид Шемсович (Сараево), Ане Корнелия Кенеveg (Лайпциг), Никол Мюнх (Берлин), Роберт Ходел (Хамбург) и Ивана Шиваншевич-Секеруш (Нови сад) взимат за пример редица известни писатели (Скендер Куленович, Иво Андрич) и специфични субкултури (революционната поезия, градската лирика, литературата за концлагера Голи оток), за да покажат силния идеологически натиск, който политиките оказват върху поетите (понякога и в рамките на една и съща личност).

Към тази група е причислена и статията на Албена Хранова (Пловдив) *Детето в света на вождовете. Българската литература за деца*

като медия за идеологем. Статията има висока познавателна стойност дори само с приведените цитати от стиховете за деца от 50-те и 60-те години на Н. Зидаров, Хр. Радевски, В. Петров, М. Лъкатник, Н. Фурнаджиев и А. Босев, някои от които са така умопомрачително идеологизирани, че едва ли се нуждаят от коментар. И макар в ХХI век тази поезия да шокира сама по себе си, статията предлага и описание на целия педагогически дискурс, за да го окачестви като „параноидна обвързаност“ (с. 188) на различните знакови редове (милитаристичен, партийнополитически, школки и фамилиалният).

Друга група статии търсят влиянието на литературата (подразбира се художествената фикционална литература) върху историографията чрез претворяването и разпространението на националните митове, като акцентуват върху жанровата принадлежност на разглежданите произведения. Историческият роман е в центъра на вниманието на Звонко Ковач (Загреб), Миран Хладник (Любляна), а Томо Вирк (Любляна) разглежда т.н. политически роман в Словения от 80-те години. Най-късно с тази статия читателят си задава въпроса за легитимността на множашите се класификации на поджанровете на романа. Ако дори „историческият“ роман е трудно оправдан като отделна категория (има ли в модерността роман и въобще явление някакво, без то да бъде мислено като елемент от „историята“), то „политическият роман“ вече изглежда като тавтология (още по-малко знаем за някакъв роман, който да не е политически). Всъщност при редица „подвидове“ на дадена категори (в случая на „роман“) става дума за акцентуиране на едно от множеството стилистични качества, определящи един текст (в случая злободневната му тематика).

Върху жанровата специфика на текстовете се съсредоточават и статиите на Ангела Рихтер (Хале), Гордана Музаферия (Сараево) и Борислав Павловски (Загреб), които проследяват третирането на национални митове в сръбската и хърватската драма, респ. у Коле Чашуле.

Сродства по избор и корени. Наблюдения над българската лирика в преломно време предлага споменатата вече по-горе Барбара Байер (Лайпциг). Освен че представя корпуса от стихотворения на Вл. Башев, Л. Левчев, Ст. Цанев, К. Павлов, Евтим Евтимов, А. Германов и Сл. Караславов в убедителен превод на немски език, статията има и предимството, че оценява по достойнство тази лирика на компромисите – с разбиране, но и критично: „В общи линии [...] става дума за „възвишени моменти“ – историята бива извисена и същевременно изкроена до фар-

мата на календар от велики трагични дела. Популярни, предавани от поколение на поколение стереотипи от националната паметна култура, които пренасят понятията за патриотизъм, борбеност и жертвоготовност, се възприемат и продължават сякаш независимо от хода на времето, а напоследък се и консервират, ако и да се коренят във вече преосмислени и оборени социално-исторически контексти. “ (с. 329) Това според Байер е и причината, поради която в стабилизиращ фактор на държавно социалистическата идеология измежду поетичните форми от миналото оживява не толкова твърде подривната революционна поезия, а лириката в стил ”роден край“.

Третата група статии в тази глава на сборника е обединена от политическата тенденциозност на изказа в редица художествени произведения. Драган Божкович (Крагуевац) разглежда „постисторическата и постлогическа етика“ (с. 349) у Данило Киш. Тази статия показва, че ако едно литературоведско изследване изглежда немощно, щом се свежда до прочувствен преразказ на произведенията от корпуса, също така неубедителна е и другата крайност – когато в бръснеш полет са режюмирани мастити философи на постмодерността (Дерида, Гадамер, Лиотар, Слотердаjk), за да се изложи впоследствие по един семпъл, но и напълно достатъчен стил основната идея на прочита. Пак с подривната сила на литературата се занимава и Саша Илич (Белград) в статията си за „Чистилище Данило Киш на Мирко Ковач. Азра Ризванбегович (Сараево) коментира, за жалост доста суховато, качествата на Данило – един своего рода босненски Швейк, и разпознава в рецепцията на този литературен герой степента на самоосъзнатост и на читателската публика, и на литературната критика. Също така трагикомична е ситуацията с идеологизирани културни ценности в „Представянето на Хамлет в село Мърдуша Доня“ от Иво Брежан, предадена ни от Намир Ибрахимович (Сараево).

Заключителната глава преодолява невисокото литературоведско ниво на последните посочени по-горе публикации и се стреми към общаващи наблюдения. Заглавието *Перспективи* показва амбицията, въз основа на предложената в този сборник рекапитулация да се формулират и тенденции на бъдещото развитие на сложното взаимоотношение между колективна памет, литература и култура. В студията си *Ясеновац – Блайбург – Кочевски рог: Паметни места като символи на идентичността в (Пост-)Югославия* Волфганг Хьопкен (Лайпциг) изхожда от историческия опит на своята култура и припомня дългия и

мъчителен път на германците от самосъжалението на жертвата до осъзнаването на собствената вина и волята за поправка на историческата грешка. На този фон авторът разглежда механизма, по който в нашата съвременност се конструират колективни идентичности – най-вече въз основа на жертвената безпомощност и онеправданост пред някакъв общ насилник. „Свидетели сме на възход, та дори на инфлация на разкази на жертвите.“ (с. 402) С добро познаване на материята авторът излага комплексите, унаследени от Втората световна война, показва какви трудности се крият в осмислянето на колективните травми, които в Сърбия се назовават с посочените по-горе топографски места. Статията отправя апел към философското осмисляне на историографията през последните десетилетия. До известна степен самоцелна се оказва библиографията към тази публикация (пет страници дребен шрифт) – макар че цитираните заглавия са напълно уместни спрямо разглеждания теоретичен проблем, те не се дискутират никъде в текста и само намекват за колко сериозен културоведски проблем става дума.

Реконструкция на социализма чрез лични разкази из ежедневието. За българския проект „Аз живях социализма“ е приносът на Георги Господинов (София) към този том. Скромната по обем публикация резюмира резултатите от едно емпирично проучване на колективната памет на българите, населявали страната през десетилетията на реалния социализъм. От вътрешна емиграция през делничния героизъм да гониш вечно липсващите стоки и услуги до блаженството да ти продадат тъкмо най-търсения том на „Световна класика“ под тезгяха... В образа на настолния календар Господинов открива алегория на едновременните контаминация и разнобой между „голямата история“ (в случая – на пленумите на БКП, КПСС и/или празници на другите братски социалистически партии и народи) и микроисторията (в смисъла на Х. Модик) на средностатистическите българи. *Най-нова история и индивидуалната ѝ реконструкция* е темата на статията от Ренате Ханзен-Кокоруш (Манхайм), разработена въз основа на текстове от босненския писател Милйенко Йергович.

С този сборник съставителките му Ангела Рихтер – професор по славистика в университета в Хале-Витемберг, и Барбара Байер – преподавател в Института по славистика на Лайпцигския университет, очевидно са следвали завета на Фридрих Шилер: „Философският дух обединява.“ В книгата са поместени изследвания, които и по отношение на тематиката, и по отношение на научно-теоретичната си платформа са

доста разнородни. Но като цяло публикацията има висока информативна стойност именно с превеса на богат емпиричен материал, с усета за мярка, който не позволява прекомерното обговаряне на предмета, както и с личния ангажимент на повечето автори, коментиращи феномени не само „по документи“, а и от собствения си личен опит. В този смисъл книгата би послужила не само на тесните специалисти по история и култура на балканския регион, а на всеки изкушен от хуманитаристиката читател.

БЕЛЕЖКИ

¹ Така звучи заглавието на встъпителната реч на автора на бунтовната драма „Разбойници“ и бъдещия класик на германската литература, която той произнася при небивал интерес от страна на академичната младеж и културната общественост на 26 май 1789 г., по повод назначаването му за професор в Йенския университет.

² Което е втората от общо четирите части във историко-философския трактат на Ницше под надслов „Ненавременно размишления“ (1873–1876).

³ Измежду многобройните публикации на този автор, повлияли върху последващите поколения историографи, нека назовем един от ранните сборници, съставени по неговата концепция – историята да се разглежда като събитие и разказ, т.е. „перформативно“, както бихме казали днес: *Geschichte – Ereignis und Erzählung (Poetik und Hermeneutik 5)*. Hrsg. von Reinhart Koselleck und Wolf-Dieter Stempel. München 1973.

⁴ Общоприетият термин, отнасящ се до промените през и след 1989 г., в немски език е „обрат“ (Wende). В превода използвам битоващата в българския език съответка, въпреки че я считам за също толкова непълноценна по отношение на означаваната конкретна историческа семантика – Н.Б.

Николина Бурнева